

Fitna in de klas

MICHAËL N. VAN DER MEER

In dit artikel behandel ik de vraag of en zo ja, hoe de film 'Fitna' van Geert Wilders behandeld kan worden in de lessen godsdienst/levensbeschouwing in het voortgezet onderwijs. Ik beschrijf de aanleiding en uitwerking van mijn derdeklaslessen en besteed aandacht aan de omstrede Fitna-verzen uit de Koran. Het onderwerp is zwaar, heftig en verwarrend, maar biedt ook een verrijking en bovenal een nuance in een vaak weinig genuanceerd debat.

Het was zondag 30 maart 2008. In binnen- en buitenland had men met angst en beven uitgekeken naar de publicatie van Geert Wilders' film *Fitna*. Vier jaar ervoor was immers de film *Submission* op de televisie geweest en nog geen drie maanden later lag filmmaker Theo van Gogh dood op straat, slechts een paar kilometer verwijderd van mijn huis en school. Geen wonder dus dat de aanloop naar de publicatie van deze tweede anti-islamfilm gepaard ging met een hoop commotie vooraf.

*Had Wilders dan toch meer gelijk dan ik wilde toegeven
en waren we met z'n allen te naïef en te soft als het
gaat om de islamisering van onze samenleving?*

Om ook de emoties vooraf te reguleren hadden levensbeschouwelijke organisaties in Amsterdam de handen ineengeslagen om de film met elkaar te bekijken en te bespreken. De Unie van Marokkaanse Moskeeën Amsterdam, De Raad van Levensbeschouwing en Religies Amsterdam en Amsterdam met Hart en Ziel hadden hun schouders onder de organisatie gezet en het Apostolisch Genootschap Amsterdam-West had het kerkgebouw ter beschikking gesteld. Het publiek bestond uit zo'n honderd bezoekers van onder andere de Badr en de El Oemma moskeeën, het Apostolisch genootschap, de Dominicuskerk Amsterdam en de Liberaal joodse gemeente Amsterdam-West. Toenmalig burgemeester Job Cohen en stadsdeel voorzitter Ahmed Marcouch waren aanwezig. Wilders was ook uitgenodigd, maar hij schitterde door afwezigheid.

De vragen die de film oproept

Als typische representant van 'de linkse kerk' had ook ik mijn oordeel over deze film al klaar voordat ik hem gezien had: dit kon niets anders dan een tenden-

tieuze ondermijning zijn van de broze pogingen de spanningen tussen moslims en niet-moslims in onze multiculturele samenleving te verminderen. Toch maakte het zien van de film in die kerk met moslims, joden, christenen en humanisten een behoorlijke indruk op mij. De beelden die Wilders had uitgekozen, werden doorgaans keurig gekuist in het NOS-journaal. De muziek uit de Peer Gynt Suite van Grieg en de Notenkraaker van Tsjajkovsky misten hun uitwerking niet. De beelden van bloed en aanslagen logen er ook niet om. Had Wilders dan toch meer gelijk dan ik wilde toegeven en waren we met z'n allen te naïef en te soft als het gaat om de islamisering van onze samenleving? Tegelijkertijd waren er genoeg zaken die vreemd waren of gewoon niet klopten. Ik zie geen verband tussen beelden van moordaanslagen en een vrouw in burqa achter een kinderwagen. En wat doet het beeld van politieagenten die hun schoenen uittrekken in een moskee tussen al die schreeuwende krantenkoppen uit *De Telegraaf*? De beelden van kinderen en vrouwen met bebloede messen zijn overduidelijk gemaakt bij een viering van het Asjoera-festival, een sjiietische herdenking van de nederlaag van imam Hoessein in 680 n.Chr. De statistieken van de groei van het aantal moslims in Nederland in de afgelopen zestig jaar, afgezet tegen het aantal moslims in heel Europa bieden vanzelfsprekend een vertekend beeld. Over vrouwenbesnijdenis denken veel moslims buiten Egypte, Soedan en Eritrea niet anders dan niet-moslims in de westerse wereld.

*Als ik als godsdienstleraar al met zoveel vragen zat,
hoe moest het dan met de leerlingen die ik een week
later weer les moest geven over de islam?*

Reden voor een lesopdracht

Er zijn dus redenen genoeg om vragen te stellen bij de film. Over de beelden, maar ook over de gebruikte Koranteksten. Zijn die inderdaad op sommige punten een *license to kill*, een jachtakte, zoals professor Hans Jansen ze noemde? Als ik als godsdienstleraar al met zo veel vragen zat, hoe moest het dan met de leerlingen die ik een week later weer les moest geven over de islam?

Dezelfde avond nog werkte ik aan een opdracht voor leerlingen vwo-5 die ik sindsdien in afgeslankte vorm ben blijven gebruiken in mijn lessen over de islam en de Koran. Omdat we op het Hermann Wesselink College de islam al in de derde klassen behandelen, is de 'Fitna-les' in het derdejaars programma beland, dat door mij en mijn collega's Kirsten Timmer en Hala al-Lahibi (zelf moslima) wordt gegeven. De opdracht is te downloaden van de *NartheX*-stek van de VDLG-site. Op mijn school duren lessen tachtig minuten. We hebben dus tijd om de zestien minuten durende film in te leiden, te bekijken en te bespreken. We werken tijdens de les aan de antwoorden op de vragen. Leerlingen werken in tweetallen

die vragen uit en leveren de volgende les een werkstukje in, waar ze een cijfer met s.o.-weging voor krijgen.

Vaak komen leerlingen aan het begin van het schooljaar al enthousiast vragen of we niet alsjeblieft die film gaan kijken, alsof *Fitna* een soort James Bond *blockbuster* is. Ik weiger dat resoluut, omdat de film geen pretje is. Bovendien stempelt het zien ervan teveel het beeld van islam als problematische, zo niet terroristische godsdienst. Aan de hand van het VHZ-lesboek *Wegen van overgave* behandelen we eerst de islam en de Koran van binnenuit, voordat we deze vermeende duistere kant onderzoeken.

Waar staat in dit vers: 'Vlieg met een vliegtuig het World Trade Center in om duizenden onschuldige burgers om te brengen?'

Het eerste *Fitna*-vers

Als exegeet ben ik vooral geïnteresseerd in de vraag hoe de heilige tekst, in dit geval de zogenaamde *Fitna*-verzen, uit te leggen. De film *Fitna* begint met een recitatie van soera 8:60, waarin de gelovigen worden aangespoord om Allah's vijanden te terroriseren. Direct daarna zien we de bekende beelden van de vliegtuigen die zich in de WTC-gebouwen boren. Is dat echt wat er wordt bedoeld in soera 8:60? In de Koranvertaling van Fred Leemhuis lees ik:

(60) En maakt tegen hen zo goed als jullie kunnen de bewapening en de inzetbare paarden gereed om Gods vijand en jullie vijanden daarmee vrees aan te jagen en afgezien van hen anderen die jullie niet kennen, maar die God kent. En wat jullie ook als bijdrage op Gods weg geven, het zal jullie worden vergoed en jullie zal geen onrecht worden aangedaan. (61) en als zij geneigd zijn tot vrede, wees daar dan ook toe geneigd en stel je vertrouwen op God. Hij is de horende, de wetende. (62) En als zij jou wensen te misleiden, dan is God voor jou goed genoeg. Hij is het die jou met Zijn hulp en met de gelovigen sterkt.¹

De historische setting van deze verzen is naar alle waarschijnlijkheid de slag bij Badr (10 maart 624 n.Chr.), waarbij Mohammed en zijn volgelingen die naar Medina waren uitgeweken, een slag tegen de heersers van Mekka wonnen. Zo'n 40 tot 75 tegenstanders vonden daar de dood. De historische context wijst dus op een heel specifieke gebeurtenis. Ook de literaire context (vers 61) maakt

1 In de Arabische grondtekst staat:

وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُزَاهُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَالْآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفِّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ {60} وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْتَنِحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ {61} وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخُدُّوكَ فَإِنَّ خَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَنْتَ بِصُنْعِهِ بِالْمُؤْمِنِينَ {62}

duidelijk dat de opdracht aan de gelovigen toen geen *license to kill* bevatte en dat zelfs in het geval de Mekkaanse tegenpartij verraderlijk zou blijken, de gelovige de loop der dingen aan God moest overlaten. Het Arabische werkwoord dat hier gebruikt wordt, is رهب *rahiba*, dat ‘angst aanjagen’, ‘bang maken’, ‘intimideren’ betekent,² dus nog wel iets anders dan “terroriseren”, zoals we in de vertaling in *Fitna* zien.

Kortom: waar staat in dit vers: ‘Vlieg met een vliegtuig het World Trade Center in om duizenden onschuldige burgers om te brengen’? De trieste realiteit is dat er tussen de paar miljard moslims genoeg extremisten zijn die de Koran zo willen uitleggen. De berichten over IS en Boko Haram laten dat helaas zien. Maar is die extremistische uitleg van dit vers de enig mogelijke?

Is degene die meent de rol van Allah op zich te moeten nemen, door anderen al voor hun dood de straffen van de hel te laten voelen, niet pas echt een godsloochenaar?

Andere Fitna-verzen

Die vraag dringt zich ook op bij lezing van het tweede Koranvers dat wordt geciteerd, soera 4:56. Het beeld van de verschroeide huiden die steeds weer worden vervangen door nieuwe huiden, heeft heel nadrukkelijk betrekking op de hel (جهنم), het Bijbelse Gehenna, de plaats waar vereerders van de Moloch hun kinderen door het vuur lieten gaan. Nergens zie ik een aansporing om ongelovigen met vuur te bestoken. Sterker: is degene die meent de rol van Allah op zich te moeten nemen, door anderen al voor hun dood de straffen van de hel te laten voelen, niet pas echt een godsloochenaar?

Buitengewoon ambivalent is het begin van het volgende Fitna-vers, soera 47:4. Wanneer je het begin van dit vers leest, lijkt het haast vanzelfsprekend dat hier wordt opgedragen ongelovigen de keel af te snijden, zoals het gruwelijke beeld van de gevangengenomen Amerikaanse verslaggever laat zien. De Ahmadiyya-vertaling biedt hier de meest letterlijke vertaling:

(4) Wanneer gij de ongelovigen (in oorlog) ontmoet, treft dan hun nek.³

In mijn lessen laat ik een leerling soera 47:1-4 tot dit punt lezen. Vervolgens neem ik een leerling die vrijwillig zijn nek even ter beschikking stelt. Ik tref hem

2 Zie Wehr & Cowan, 420a; Penrice, 60b. Het woord is etymologisch verwant aan het Bijbels Hebreeuwse רָהַב dat in Jes 3:5 en 14:4 (volgens de oudste handschriften) voorkomt en verwant is aan de naam voor het zeemonster Rahab (Jes 51:9; Ps 89:11; Job 9:13; 26:12; Sir 43:25 Ps 87:4; Jes 30:7).

3 In de Arabische grondtekst staat: **فَإِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبِ الرُّقَابِ حَتَّى**

in zijn nek door hem in zijn nekvel te grijpen. Vervolgens vraag ik aan leerlingen wat de Korantekst betekent. Tenminste driekwart van de klas kiest dan voor de vertaling die we in de meeste Nederlandse Koranvertalingen vinden: “doodt hen” (Siregar) of “slaat hen dood” (Leemhuis). Het Arabische werkwoord ضرب is volgens mijn woordenboeken erg ambivalent en “*admits a great variety of interpretations*”.⁴

Misschien is dat alleen al winst: het besef dat zo'n oude tekst uit een compleet andere tijd en plaats zich niet zo eenvoudig laat interpreteren en gewelddadig laat uitleggen.

Vandaar dat ik, anders dan de film *Fitna* doet, het vers met de leerlingen uitlees:

en wanneer gij overwinnaar zijt, bindt hen dan vast. En wanneer de oorlog opgehouden is, laat hen dan vrij uit gunst of voor een losprijs. Zo zij het. En indien God wilde, had Hij hen Zelf kunnen bestraffen. Doch Hij wilde sommigen uwer door anderen op de proef stellen. En degenen die ter wille van God worden gedood, hun werken zal Hij zeker niet vruchteloos maken (Ahmadiyya vertaling).⁵

Hoeveel zin heeft het om een vijand wiens hoofd is afgehakt, eerst vast te binden en na de oorlog vrij te laten of voor een losprijs te verkopen? Ik ben geen Koranspecialist, maar kan me goed indenken dat het ‘treffen bij de nek’ meer zou kunnen betekenen dan alleen ‘onthoofden’. Als ik vervolgens aan mijn leerlingen vraag wie er nog steeds van overtuigd is dat de Koran moslims oproept om ongelovigen de keel af te snijden, dan is het percentage opeens opmerkelijk gezakt. Misschien is dat alleen al winst: het besef dat zo'n oude tekst uit een compleet andere tijd en plaats zich niet zo eenvoudig laat interpreteren en gewelddadig laat uitleggen.

Hoe zit dat dan met de Bijbel?

Het laatste betekent overigens niet dat er nergens in de Koran een ondubbelzinnige oproep wordt gedaan om ongelovigen te doden waar ze zich ook maar bevinden. De betekenis van het Arabische قتل in soera 4:89 betekent onmis-

4 Penrice, 87b-88a; Wehr & Cowan, 629b-630b.

5 In de Arabische grondtekst staat:

إِذَا أَخَذْتُمُوهُمْ فَاسْلُكُوا الْعُقُوبَ فَإِذَا مَتَّأَ بَعُدْ وَإِنَّمَا فِئَاءٌ حَتَّى تَصْنَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَآتَمَصَنَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِيُنَبِّئُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ

kenbaar 'doden'.⁶ Betekent dat dus toch dat de Koran net als *Mein Kampf* verboden moet worden, zoals Wilders betoogt? De vraag die dan onmiddellijk bij mij opkomt, is: hoe zit het dan met de Bijbel? Zijn daar niet soortgelijke voorschriften te vinden? Druipt het bloed soms ook niet van de bladzijden van dat heilige geschrift? Een belangrijke parallel in dit verband is Deuteronomium 13:7-11:

Wanneer iemand – uw volle broer, uw zoon of uw dochter, of de vrouw die u bemint, of uw beste vriend – u in het geheim probeert over te halen om andere goden te dienen, goden die u nog niet kende en ook uw voorouders niet, (8) goden van de naburige volken, vlakbij of ver weg of waar ook ter wereld, (9) luister dan niet naar zo iemand en geef niet toe; wees onverbiddelijk, heb geen medelijden met hem en houd hem niet de hand boven het hoofd. (10-11) U moet hem ter dood brengen; samen met uw volksgenoten moet u hem stenigen tot de dood erop volgt, en zelf moet u de eerste steen werpen... (NBV)

Druipt het bloed soms ook niet van de bladzijden van de Bijbel?

Vanuit godsdiensthistorisch oogpunt is het misschien niet irrelevant om aan te geven dat deze tekst zo lijkt overgenomen te zijn uit een vazalverdrag dat de Assyrische grootvorst Esarhaddon afdwong van al zijn vazallen, onder wie de koning van het Bijbelse Juda, in 661 v.Chr.:⁷

“If you hear any evil, improper, ugly word which is not seemly nor good to Assurbanipal, the great crown prince designate, son of Esar-haddon, your lord, either from the mouth of his enemy or from the mouth of his ally, or from the mouth of his brothers or from the mouth of his uncles, his cousins, his family..., you shall not conceal it but come and report it to Assurbanipal... If you are able to seize them and put them to death, the you shall destroy their name and their seed from the land (VTE 108-122).”

Het zou wat te ver voeren om het potentieel gewelddadige karakter van de Koran via de Bijbel rechtstreeks te herleiden tot de imperialistische politiek van een voorganger van Saddam Hussein. Wel is wat mij betreft duidelijk dat religie en politiek sterk met elkaar verbonden zijn. En als het om ondubbelzinnigheid

6 Penrice, 114b; Wehr & Cowan, 870b; vergelijk het Hebreeuwse werkwoord קטל dat als oefenwerkwoord in veel grammatica's van het Hebreeuws wordt gebruikt. Zie ook Jansen, 180-203.

7 Zie Whiting, 33.

gaat, is Leviticus 20:13 veel duidelijker over het lot van homoseksuele mannen dan de Koran.

Heftige vragen en genuanceerde antwoorden

Wat betekent dit gepriegel op woorden uit oude geschriften nou precies? Heeft Wilders gelijk dat de Koran een fascistisch boek is dat verboden moet worden of geeft hij een eenzijdig en verkeerd beeld van de islam? Of zet *Fitna* aan tot *fitna* (onenigheid) en haat en zou die film juist verboden moeten worden? Of is mijn kritische bestudering misschien net zo tendentieus, ingegeven door mijn protestantse politiek correcte traditie? Is de hele exercitie niet de zoveelste bevestiging dat religie uiteindelijk niets anders dan moord en doodslag oplevert? Is de mensheid eigenlijk niet beter af zonder heilig boek en religie, welke religie dan ook?

Zet Fitna aan tot fitna (onenigheid) en haat en zou die film juist verboden moeten worden? Of is mijn kritische bestudering misschien net zo tendentieus?

Dit zijn boeiende, maar ook behoorlijk heftige vragen die opkomen bij leerlingen als ze *Fitna* met elkaar bekeken hebben. De film speelt erg op gevoel en de emoties zijn ook van de gezichten af te lezen als we met elkaar een gang door Bijbel, Koran en *Fitna* hebben gemaakt. Om begrijpelijke redenen mogen leerlingen er ook voor kiezen de lesopdracht in de mediatheek te maken zonder de film te bekijken (er valt immers genoeg te lezen zonder de beelden te zien). Door de vragen zo scherp en algemeen te formuleren, is het ook duidelijk dat er geen antwoord mogelijk is zonder te nuanceren. De Koran is niet van begin tot eind een fascistisch boek, de omstreden verzen zijn vaak voor meerdere uitleg vatbaar. Wilders heeft slechts ten dele gelijk, ook al is het naïef om te denken dat heilige boeken alleen maar softe en zoetsappige apolitieke wijsheden bevatten. Wat in ieder geval wél duidelijk wordt, is dat meer studie nodig is om de gebeurtenissen van vandaag en de teksten van vroeger goed te begrijpen. Dat zal voor deze nog redelijk oppervlakkige en mogelijke naïeve bespreking van de *Fitna*-verzen ook gelden.

Vanuit bestudering en duiding naar dialoog

Als ik mijn *Fitna*-les heb gegeven, vraag ik ook altijd achteraf of dit onderwerp niet te heftig voor de leerlingen is. Vaak is hun antwoord dat de film en de bespreking ervan behoorlijk stevig aankomen en ook veel tegenstrijdige emoties oproepen, maar dat dit alles wel hun kennis en wereldbeeld enorm heeft verrijkt. Ze leren er echt wat van. Noch de Koran, noch *Fitna* zou verboden

moeten worden, maar juist grondig moeten worden bestudeerd. Godsdienst is het vak waarbinnen dat dan gebeurt. Dat vak hoeft niet altijd soft te zijn, maar kan soms ook een stevig zaakvak zijn, dat de grote globale problemen in historisch en godsdienstfenomenologisch perspectief plaatst.

Ik denk dat een middelbare school juist een plaats moet zijn om in een veilige setting de gebeurtenissen in onze wereld met elkaar te duiden.

Dat alles neemt niet weg dat ik zo eens in de drie jaar een boze vader te woord moet staan. De bezwaren zijn dan niet dat het onderwerp te heftig is, maar dat mijn bespreking veel te tendentius is. Of ik mijn linkse politiek niet maar liever uit mijn les kan houden? Ik denk dan dat een middelbare school juist een plaats moet zijn om in een veilige setting de gebeurtenissen in onze wereld met elkaar te duiden. Ons vak kan daaraan een bijdrage leveren, want, leuk of niet leuk, religie speelt ook in het derde millennium nog steeds een rol.

Gelukkig weet ik me op dit punt gesteund door collega's en schoolleiding. Aan specialisten op het gebied van godsdienst en levensbeschouwingen de opdracht om die gebeurtenissen te duiden, in de hoop dat we met elkaar *fitna* kunnen ombuigen in dialoog.

Bronnen

De heilige Qor'aan met Nederlandse vertaling (1953) onder auspiciën van Hazrat Mirza Bashir-ud-Dhin Mahmud Ahmad, hoofd van de Ahmadiyya beweging. Den Haag: Rooduyn; www.altafsir.com.

Jansen, H. (2008). *Zelf koranlezen*. Amsterdam: Arbeiderspers.

Leemhuis, F. (1989). *De Koran, Een weergave van de betekenis van de Arabische tekst in het Nederlands*. Houten: Het wereldvenster.

nl.wikipedia.org/wiki/Fitna_%28film%29

Penrice, J. (1873). *A Dictionary and Glossary of the Koran*. London: Henry S. King.

Siregar, S. (1996). *De edele Koran*. Den Haag: ICCN.

Wehr, H. & Cowan, M.J. (1979). *A Dictionary of Modern Written Arabic (Arabic-English)*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Whiting, R.M. (ed.) (1988). *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths*. State Archives of Assyria 2. Helsinki: Helsinki University Press, 1988.

www.anjameulenbelt.nl/weblog/2008/04/02/hiwar-in-slotervaart/